

JÓKAI A FRANCIÁKNÁL.

Irodalmunknak a külfölddel való megismertetését figyelve, a múlt században, arra az eredményre jutunk, hogy a terjesztőkben több a jóhiszeműség, mint a hozzáértés és a tapintat. Arról nem is szólva, hogy például Majthényi Flórát és Lisznyait együtt emlegetik legnagyobb költőinkkel, elég jellemző már az, hogy egyik tudósunk pár évvel ezelőtt még szükségesnek látta egy francia összehasonlító-irodalomtörténeti folyóiratban azt bizonygatni, hogy Petőfi nemcsak patrióta és magyar Tyrtaeus, hanem lírikus is. Érdekes, hogy Petőfi ilyen félreismerése ellen már hatvan évvel előbb szót emelt egy francia író, ki költőnknek nemcsak ismerője, de részben követője és utánzója is volt, és kijelenti, hogy Ch. L. Chassin Petőfit ismertető könyve túlzott politikai jelentőséget tulajdonít a költőnek s nem eléggé emeli ki költészetének lírai és elégiái oldalát. Petőfi az idegenek előtt elsősorban csakugyan a magyar szabadságharc hőse, de az már külön figyelmet érdemel, hogyan jut Jókai is körülbelül hasonló sorsra a franciáknál.

Jókait akkor kezdik fordítani, mikor híre Németországon keresztül már Angliába is eljutott s így történt meg, hogy francia nyelven először megjelent elbeszéléseit angolból ültették át 1855-ben. A kerülőnek megvan az oka; a szabadságharc leverése után emigrált magyarok nagyrészt Angliában és Belgiumban telepednek meg s tulajdonképpen ők azok, kik a fordítást lehetővé teszik akár úgy, hogy baráti összeköttetéseiket használják fel egy-egy folyóirat nyilvánosságának a megszerzésére, akár pedig azzal, hogy maguk is tevékenyen részt vesznek az átdolgozásban. A közreműködők meglehetősen kiterjedt nemzetközi munkát végeznek. Három év alatt (1855—57) négy közlemény lát francia nyelven nap-

világot; az egyik Brüsszelben, a másik Genfben, a harmadik egy kimondottan „nemzetközi gyűjteményben“, mely Revue Britannique cím alatt kizárólag Angliában és Amerikában megjelent cikkeket közölt; végül aztán az egyik párizsi folyóiratban is megjelenik egy. Brüsszelben adják Jókai első regényfordítását is (Un nabab hongrois, 1860) s így a szálak főképp arra a helyre vezetnek, hol a kivándorolt magyaroknak legszámottevőbb kolóniája volt: Jósika, Irányi, Ludvig, Teleki, Horn stb. A fentebb említett Chassin, ki nemcsak Jókaitól, hanem Jósikától is fordít, Irányival írja meg a magyar forradalom kétkötetes történetét, Telekinek angol származású menyasszonyával pedig Petőfi-verseket dolgoz át s egyúttal „a magyar forradalom költőjének“ az életrajzát is megírja. Chassin akkoriban lelkes fiatal ember, kit a magyar szabadságharcosok iránti rokonszenve tesz magyarbaráttá s érdeklődése, mely például Hunyadi Jánost a latin krónikásoknál keresi fel, széles tanulmányokban jut kifejezésre. Őt, a történetírót, érthetőleg irodalmunknak a történeti vonatkozása vonzza, és hogy Jókaiiban, Petőfi-ben a politikai vonatkozás köti le az érdeklődést, azt az emigráltakal való barátsága is világosan magyarázza.

Hanem ami a többi ismertetőnek a félrefogását illeti, azt egyedül az avatatlanság vagy a teljes tájékozatlanság teszi érthetővé. Amire a fordítók vállalkoznak, az nem látszik többnek műkedvelő időtöltésnél. Egy részük névtelen, más részük nem sokkal több. Heinecke kisasszonyról ugyanis, akinek Új földesúr-fordítása két kiadást is ért (1886, 1910), nem tudunk a nevé-nél többet, de így talán még jobb is, mert borzasztóan fordított (jellemző a nevek elferdítése: Petőfi következetesen Potosi néven szerepel, Garamvölgyiből Garanay lesz, a fordítás származását pedig el-

áruja Vorschod = Borsod írásmódja). Van előkelőbb tagja is a társaságnak, így például egy Karagyorgyevics herceg, de nem valószínű, hogy tudott volna magyarul (ilyeneket ír: Siebenburgen, Nagy-Engyed). A magyarul tudás érdeme, Horn Emil mellett, aki magyar s ennél fogva inkább francia ismeretét kellene méltányolnunk, egyedül Teleki-Gerando Antóniánál van meg, kinek családja francia, s így az ő Kőszívű ember fiai fordítását lehet a legjobbnak nevezni, annál is inkább, mivel, mint a bevezetésben ő maga jelzi, a mű eredetiségét és helyi színét is igyekezett megővni. Legtöbbre kellene tartanunk Louis *Ulbach* vállalkozását, aki, midőn Jókaihoz nyúl, már ötven kötet regényt adott ki (az irodalomtörténet nem tud róla semmit), de a Szabadság a hó alatt átdolgozását ő maga sem akarja fordításnak nevezni, hanem két önálló kötetben Jókai-utánezatokként adja ki, melyek közül az egyiknek a Zöld szőnyeg, másiknak Puskin házassága címet adja. A derék másodszerző azt is elmeséli, hogyan került sor erre a munkára: egy Párizsban letelepedett magyar nagyon sokat beszélt neki Jókairól, sőt még egy nyersfordításról is gondoskodott a számára, melyen aztán ő hol bővített, hol összevont, míg végre sikerült a francia ízléshez szabnia. Mellesleg említjük meg, hogy Jókainak azontúl nagy barátja lesz, s ami érdekesebb, az első kötet előszavában annak a reményének ad kifejezést, hogy a Jókai által képviselt „visszatérés a történeti, drámai, szórakoztató és szellemes regényhez segíteni fogja az ízlésnek azt a reakcióját, amely annyira szükséges az úgynevezett naturalista, hamis, aljas és buta regénnyel szemben”. Ez a gondolat azonban soha senkinél sem tér vissza, sőt, mint látni fogjuk, Jókait éppen nem tekintik olyannak, akitől írás tekintetében valami újat tanulhatnának.

Már az a tény, hogy az első fordítások háromnegyed része tárgyilagossággal, elárulja a Jókai iránt megnyilatkozó érdeklődés természetét. Novelláit körülbelül úgy fogadták, mint mondjuk 15–20 évvel ezelőtt az orosz-japán háború filmjeit. Az érdeklődés irodalmon kívüli. Nem az íróval foglalkoznak, mert mű-

vészi újdonságot nem látnak benne, hanem az általa betöltött szerepet méltányolják. Ha az író értékelése elől már nem térhetnek ki, akkor sem mennek túl a bizonytalan összehasonlításokon; így kerül Jókai főképp imponáló termékenysége révén többizben Dumas mellé; máskor meg Walter Scott és Verne szerepelnek mestereiként, ha pedig nemzeti jelentőségét akarják érzékeltetni, akkor Tolsztoj, Björnson, a lengyel Kraszevszki és az elszászi Ereckmann-Chatrian szomszédságában emlegetik. Tulajdonképpen minden vele foglalkozó csak arról tud háttározott véleményt alkotni, hogy mit jelent Jókai a magyarság számára.

Kezdve azon, hogy majdnem őt tekintik Magyarországot egyedüli megismertetőjének, tudják azt, hogy Jókainak elsősorban politikai jelentősége van, ki a forradalomban tevékeny részt vett s ezért bujdosnia is kellett, majd az elnyomatás éveiben ő volt a nemzeti lélek ébrentartója; s mindenekfölött ő a szabadságharc regényírója. Egyik ismertetője (Ch. Simond) kiemeli, hogy „minden alkotásának mélyén megtalálhatni a politikust és a hazafit”. Gaston Boissier hasonló felfogást vall. Előszavából, melyet Jókainak egy 1895-ben megjelent kötetéhez írt, azt lehet kivenni, hogy véleménye szerint Jókai elvesztette a tehetségét, de azok a rögtönzések, melyekkel 50 éven keresztül állandóan lekötve tudott tartani egy egész népet, megérdemlik, hogy az utókort is érdekeljék, bár csak az egykorúak megnyerésére voltak szánva. És így folytatja: „Ebben a változatos és folyton megújuló munkában azonban van egy alap, mely ugyanaz marad. Jókai szenvedélyesen szereti Magyarországot, amikor csak teheti, róla beszél és mindig a rokonszenvnek oly mély érzésével, mely olvasóira is áttérjed.”

Boissier-nak ez a nyilatkozata, ha akarjuk, dicséret; ha nem, akkor Jókai hatásának korlátozása időben és térben egyformán. A kortársakhoz szóló munkák elveszíthetik érdeküket a később következők, de méginkább a távolállók, az idegenek előtt. Arra a kérdésre pedig, hogy a franciák számára jelenthetnek-e valamit Jókai regényei, udvariasan igent mond, de azt is elárulja a válaszában, hogy csak ad-

dig a fokig, amíg azok valami etnografiai vagy folklorista leírás-félét tartalmaznak: „Ils nous entre-tiennent assurément de pays très différents du nôtre; mais cette diversité même est un attrait pour notre curiosité.” Ez a vélemény a leghivatalosabb: akadémikus írja egy olyan könyvhöz, melyet a francia akadémia megkoszorúzott s mely Jókait ötven éves írói jubileuma alkalmával a francia közönség előtt akarja reprezentálni.

Amit lefordítanak és kiemelnek Jókai munkáiból, abban csakugyan benne van Boissier állításának igazolása. Couleur locale, exotikumot várnak tőle, akár a szabadságharc-al, akár a népelettel vonatkozásban. Szinte a túlzásig erőszakolják az idegenes színt; így pl. a bundát nem fordítják le „pelisse“-nek, hanem lefordíthatatlannak minősítve, elmondják róla, hogy az egy prémmel szegélyezett köpeny (!); ugyanígy tesznek a köntössel is, az meg már egyenesen érthetetlen, hogy a kukoricát miért kell a magyar nevének nevezniök. Ahhoz hozzá vagyunk szokva, hogy külföldiek előtt a par excellence magyar fogalmak a puszta, csárda, csikós, gulyás, cigány, betyár, de hogy egy francia szövegben miért kell meghagyni az ilyen és ehhez hasonló pávatollakat, azt csak egy alacsonyabbrendű kíváncsiság kielégítésének a szándéka magyarázza meg. Ki kell jelentenünk, hogy a magyar irodalom becsülete külföldön a kuriózumoknak való hódolás által is lefokozódásnak van kitéve, mert a kényesebb ízlés az ilyen szembeugró szépségekhez sohasem tér vissza.

Igaz, hogy ami Jókaiiban a legjobb, azt nehéz megéreztetni idegennel s magunk is csak akkor vesszük ezt észre, ha fordításban olvassuk. Mert a mi nagy regényírónk alapjában véve igen naív, fiatalos pátoszó és gondatlan mesélő, de nem felejthetjük el, hogy több mint félszázadon keresztül minden nemzedék az ő ajkáról tanulta a színes, lelkes, ünneppélyesen folyó magyar szót, és hogy ő maga egy addig csak nehézkesen beszélő népnek első megoldódott nyelve. Főérdeme, ne resteljük ki-mondani, csakugyan abban van,

hogy általa egy csak éppen felserdült nyelv simulékony rugalmassággal lendült neki a képzelet eléje táruló országainak bekalandozásához. Szépsége stílusának gyermekes üdesége, öntudatlansága. Mit ad ebből vissza egy másod-, harmadkézből való fordítás? Csak egy hamvát rég elvesztett, összeaszalt gyümölcs kerül ki belőle.

Erről semmiesetre sem tehetünk. A fordításhoz is művész kellene, aki meg tudja éreztetni az eredeti szöveg minden színét, hangulatát, szemléletességét, szavainak érzelmi telítettségét. Ellenben súlyos hiba, hogy irodalmunk ismertetése is gyenge dilettáns kezekben van. Jókainak egyik kitartó híve három ízben írt a franciáknak a nagy honfitársról, de harmadszorra is ugyanazt a mondkát adja, amit tíz évvel azelőtt írt össze. Az meg már szinte bántó, hogy a Jókairól forgalomba hozott méltatásokban unos-untalan ismétlődik az olyan, idegenek számára jelentéktelen életrajzi kitérés, mint Petőfi, Orlai és Jókai rettentő zavar, míg mindegyik meg nem találta a maga hivatását. Mintha Orlainak valami köze volna ahhoz, hogy mit érnek Jókai regényei.

Ha középszerű ember értékkel, középszerűnek látszik az az alkotás is, amelyről beszél és ezért első sorban széles látókörű esztétáknak volna a feladata, hogy a külföldön is becsülést szerezzenek irodalmunknak.

Tóth Béla.

HIBAIGAZÍTÁS. A Napkelet f. é. májusi füzetében ismertettem Berend Miklósné: Ben Aluya című regényét. Valószínűtlennek jeleztem, hogy Orsini Mária 1521-ben idézte volna Dante-t, aki 1321-ben halt meg. Nyilvánvalóan emlékezeti botlásból származó tévedés, hogy 1521-et azonosítottam 1321-gyel. De nem tévedés, hogy a regény idejét a cinquecento-ba tettem: mert az olasz a XIV. századot (1300—1399) trecento-nak, a XV.-et (1400—1499) quattrocento-nak, a XVI.-at (1500—1599) cinquecento-nak nevezi; ezt minden lexikon is megmondja. *Adatbeli* botlásom azonban egyáltalán nem érinti a regény *irodalmi* értékéről kifejtett véleményemet.

Tolnai Vilmos

A KIADÁSÉRT FELELŐS HEGEDŰS ISTVÁN.